

Voorwerk Adcetera 19

in dit nummer:

- GRV - een dochter van de kerk
- Gereformeerden in bezettingstijd
- Bundel over B. Holwerda

bij de foto:

Vele gereformeerd-vrijgemaakten leerden hun echtgenoot of echtgenote kennen via de Gereformeerde Reisvereniging. Deze organisatie, opgericht op 16 oktober 1954, maakte het vrijgemaakten mogelijk gezamenlijk in georganiseerd verband op vakantie te gaan. [lees verder op pagina 2]

Voorwoord

De Gereformeerde Kerken vrijgemaakt bevinden zich in een merkwaardige fase van hun geschiedenis. Na jaren van hergroepering en opbouw (1944-1955), herorientatie en conflict (1955-1969), consensus (1969-1985) en verbrokkeling (1985-2000) bevinden de kerken zich nu in tussenwateren. Het uniforme vrijgemaakte verleden is een gepasseerd station, maar er zijn nog geen tekenen waarneembaar die er wijzen dat en hoe de gereformeerde overtuiging opnieuw vorm wordt gegeven. Deze onduidelijkheid heeft te maken met een verlegenheid bij velen met beslistheid deze of gene weg in te slaan (een minderheid uitgezonderd), met een gebrek aan interesse in koersvorming in het algemeen, maar ook met een behoefte eerst eens de jaren van verbrokkeling en hun uitkomst te laten bezinken. In alle gevallen is er sprake van een behoefte of wenselijkheid eerst eens op adem te komen na het snelle verval van de vrijgemaakte wereld. In een tiental jaren is heel die wereld, die organisatorisch zo hecht doortimmerd leek en geestelijk zo'n eenheid leek te vormen, ingestort; het verhaal van de GRV elders in deze ADCetera is er een duidelijke illustratie van.

Achteraf bezien had het ADC niet op een beter moment zijn deuren kunnen openen dan juist in 1993. Het aanvankelijke motief om de zorg voor een halve eeuw kerkelijke archiefvorming in professionele banen te leiden werd gerechtvaardigd door de toevloed in de eerste jaren van het bestaan van het ADC van archiefmateriaal uit de kerken. Maar al spoedig bleek dat het ADC ook als geroepen kwam om de schriftelijke neerslag van de geschiedenis van de vrijgemaakte wereld een plaats te bieden. Het ADC werd het ongedachte vangnet voor de archieven van fuserende, reorganiserende en zichzelf opheffende vrijgemaakte-gereformeerde organisaties. Het materiaal in de archiefdozen van het ADC is het enige dat resteert van eens karakteristieke organisaties, zoals de GRV en het GPV.

Voor een kring die op adem wil komen is zo'n archiefbewaarplaats een groot geluk. Om de weg naar morgen uit te stippelen is het eerst nodig balans van het verleden op te maken. De oude wijsheid van Bilderdijk, dat in het heden het verleden ligt en in het nu wat worden zal, moet ons aanzetten tot bestudering en overweging van de nalatenschap van de vrijgemaakte wereld – juist met het oog op de toekomst. De bijbel zegt dat het onverstandig is te denken dat de vroegere tijden beter waren – of slechter, voeg ik er aan toe. Maar leerzaam zijn die tijden zeker; leerzaam om te begrijpen wie we zijn, welke wereld ons vormde, hoe onze voorouders wikten, en hoe God beschikte. Hij gaf ons onze geschiedenis, niet om haar te vergeten, maar om haar te overdenken en wijs te worden voor immer. In het vertrouwen op Hem wenst het ADC bij alle wisseling van de tijden aan de kerken, de archiefschenkers en sympathisanten een gezegend nieuw jaar toe.

De GRV: ‘Een dochter van de kerk’

Afgelopen zomer heeft het ADC het archief verworven van de Gereformeerde Reis Vereniging (1954-2000), beter bekend onder de naam GRV. Zo'n archief biedt een bijzonder zicht op de vrijgemaakt-gereformeerde wereld en is als zodanig een waardevolle aanvulling op de collectie. De Utrechts geschiedenisstudent Ruben van Luijk heeft op basis van dit archief onderzoek gedaan naar de geschiedenis van de GRV. Hij heeft er een artikel over geschreven in het *Documentatieblad voor de Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800*, waaraan wij een en ander ontleen.

De Gereformeerde Reisvereniging is opgericht op 16 oktober 1954. Aanleiding was de behoefte in eigen, vrijgemaakte kring gezamenlijk op vakantie te kunnen gaan. Tot dat moment waren vrijgemaakte groepsreizigers aangewezen op de Nederlandse Christelijke Reisvereniging (NCRV). Maar bij de vrijgemaakte deelnemers aan haar reizen ontstond onvrede met de algemeen christelijke identiteit van deze vereniging en men miste er het contact met gelijkgezinden. Vooral inzake punten als kerkvisie, gemeenschap der heiligen en invulling van de zondagsrust voelden de vrijgemaakten zich een vreemde eend in de bijt. Er was, zo stelde een GRV-voorzitter, ‘behoefte aan een reisgezelschap, waarin je het over de dingen eens was met elkaar en waarin je met elkaar spreken kon over de dingen, waar je hart vol van was.’

De oprichting van de GRV paste in de algemene trend van vorming van vrijgemaakte organisaties. De Vrijmaking van 1944 was geen zaak die alleen de hervorming van het kerkelijk leven betrof: op alle terreinen van het leven vond ‘doorgaande reformatie’ plaats. Ook de GRV was een ‘dochter van de kerk’. Dit betekende overigens niet dat vrijgemaakte groepstoeristen massaal voor de GRV kozen. Er waren er ook die hun leven lang de NCRV trouw bleven.

De dochter bleven kerkelijke troebelen niet gespaard. Het ging er de GRV volgens de eerste voorzitter H.R. Rookmaker niet om ‘in eigengereidheid ons eigen coterietje’ op te bouwen, maar om positief te werken aan het *gereformeerd* reizen. Zeker, beaamde het bestuur. Maar toen bleek dat dit laatste betekende dat ook degelijke introducés uit andere kerken mee op GRV-reis mochten, stak het daar een stokje voor: de doorgaande reformatie moest een zuiver vrijgemaakt fenomeen blijven. Dit beleid werd ten tijde van de buitenverband-kwestie strikt volgehouden, want ‘de volle gemeenschap kan pas beleefd worden onder de ene kansel’. De GRV was ook een organisatie die haar leden de gelegenheid bood verder te kijken dan de grenzen van de eigen plaats en de plaatselijke kerkelijke gemeente in een tijd dat reizen en toerisme nog geen gemeengoed was. Men kwam door de GRV in aanraking met andere landen en culturen. Veel kerkleden zullen met de reisvereniging hun eerste reis naar het buitenland hebben gemaakt en kampen voor de jeugd gaven ouders de gelegenheid hun kroost verantwoord op vakantie te laten gaan. Hiernaast speelde de GRV een belangrijke rol in het verbreden van de sociale horizon: op de reizen kwam men in contact met andere gereformeerd-vrijgemaakten.

Tot ergernis van het bestuur werd nooit meer dan 10 % van de belijdende vrijgemaakte kerkleden lid van de GRV, maar de vereniging wist zich toch stevig te nestelen in de vrijgemaakte wereld. Dit lukte vooral dankzij haar functie als huwelijksmarkt. ‘Het is ons bekend’, verklaarde de voorzitter in 1970, ‘dat vele ouders met grote spanning er naar uitzien of zoonlief na een GRV-reis nu eindelijk eens met een toekomstige vrouw op de proppen komt.’ Onder het kopje ‘GRV-successen’ verschenen verlovingsadvertenties van reisgenoten in het verenigingsblad.

Het hoogtepunt van de reisorganisatie moet in de jaren zeventig gezocht worden: de vereniging kende een groot aantal leden en door de gunstige economische situatie kwamen steeds meer leden van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt in de gelegenheid om op vakantie te gaan. De GRV hoorde er toen helemaal bij. De organisatie kreeg professionele ondersteuning door een directeur en een vast secretariaat. Het eigen blad verscheen evenals de reiscatalogus in fullcolour.

Maar het publiek werd wel eigengereider en geregeld moest gewezen worden op 'de noodzakelijkheid van welgevoegelijke kleding van de deelnemers (vooral deelnemsters)'. Anderzijds was men opmerkelijk ruim: kritische vragen over de reizen naar het communistische Joegoslavië, waar christenvervolgung plaats vond, werden weggewuifd: als dagsluiting en preeklezing mogelijk waren, was er geen reden van deze reizen af te zien. De GRV kreeg het moeilijker door de economische recessie van de jaren tachtig. Maar ook de wereld veranderde. Steeds meer mensen gingen op eigen gelegenheid op vakantie. Daarnaast kwamen er alternatieven voor de GRV en verkozen steeds meer vrijgemaakten samen met andere christenen op reis te gaan. De kleine GRV kwam in serieuze problemen door de schaalvergroting en de moordende concurrentie in de reiswereld. De financiële toestand van de GRV werd in de jaren negentig steeds slechter en de vrijgemaakte achterban liet het meer en meer afweten. In december 2002 werd de GRV opgeheven, als onderdeel van de neergang van de vrijgemaakt-gereformeerde wereld.

Verslag info-avonden

Afgelopen jaar is op zeven voorlichtingsavonden verspreid door het land voorlichting gegeven over kerkelijk archiefbeheer aan archivariissen en scribae. De bijeenkomsten vonden plaats in Rijswijk, Gorinchem, Haarlem, Zwolle, Groningen, Drachten en Amersfoort. In totaal hebben een kleine 200 mensen, betrokken bij het lokale archiefwerk in de Christelijke Gereformeerde Kerken, de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt en de Nederlands Gereformeerde Kerken deze avonden bezocht. Steeds was er na een korte inleiding op de materie veel tijd voor de bespreking ingeruimd van vragen die leven op het vlak van archivering en digitalisering. Het Comité Voorlichtingsavonden, waarin de archivaris van het ADC participeerde kijkt terug op zeven geslaagde avonden. De discussie was voor de organisatoren het meest interessante deel van de avond, omdat ze daarin bepaald werden bij de praktijk van het archiefbeheer. Deze interactie helpt om de toerusting en het concrete werk goed op elkaar te laten aansluiten. De leden van het Comité, die elk namens de drie kerkgenootschappen zitting hebben in de interkerkelijke Commissie tot registratie van de protestantse kerkelijke en semi-kerkelijke archieven (CPA), zullen de bevindingen van deze avonden aan de CPA rapporteren. Mede hierdoor kan de bezinning binnen de Nederlandse kerkgenootschappen op met name digitalisering en automatisering up to date blijven. Wanneer u een avond gemist heeft of om andere redenen informatie wilt hebben over de onderwerpen die er behandeld zijn, kunt contact opnemen met het ADC: 038-4471730 of info@adckampen.nl

Donateurs

Jaarlijks groeit het aantal donateurs van de Stichting ter ondersteuning van de activiteiten van het Archief- en Documentatiecentrum en wij danken iedereen voor zijn financiële bijdrage van belangstelling en waardering. Dit laatste werd ons bijzonder gewaar bij de inauguratie van ADC-directeur dr. George Harinck als bijzonder hoogleraar geschiedenis aan de Theologische Universiteit te Kampen op 6 juni jl. Op deze feestelijke universitaire plechtigheid in de Burgwalkerk te Kampen gaven ook velen uit de achterban van het ADC acte de présence. Bijzonder sympathiek en goed voor de kas van de Stichting was bovendien dat veel

aanwezig op de gratis aangeboden uitgave van de oratie hebben gereageerd met het overmaken van een gift. Het sterkte het ADC dat velen in de kerken zo duidelijk blijk gaven van hun meeleven en wij hopen hen ook in de komende tijd een interessant programma en goede producten te bieden.

Gereformeerden in bezettingstijd

In de onvrije Nederlandse samenleving van de Tweede Wereldoorlog hadden predikanten een opmerkelijke positie. Het openbare leven was gereguleerd door de nationaal-socialistische bezetter. Het vrije openbare debat was aan banden gelegd. Kranten waren verboden of kregen een nationaal-socialistische toezichthouder. De radio was 'gelijkgeschakeld' aan de ideologie van het Derde Rijk. Het gedrukte of publiek gesproken woord was geknecht, omdat het een grote bedreiging vormde voor de bezettende macht; het was niet toevallig dat tegenstanders van de Duitse bezetting juist hun kracht zochten in de illegale pers.

Maar kerkdiensten behoorden in de oorlogstijd tot de weinige publieke bijeenkomsten die door de bezetter niet verboden waren. En de enigen die vrij het woord konden voeren waren predikanten en geestelijken. Zij konden geen politieke boodschap brengen, maar anderzijds viel deze boodschap naar de aard van de christelijke overtuiging moeilijk te beperken tot het geestelijke leven. De predikant die niet onwelgevallig aan de Duitse bezetter wilde zijn, moest daar opzettelijk moeite voor doen.

Een predikant op de kansel bevond zich dus politiek gezien in een kwetsbare positie. Hij trok als een van de weinige publieke woordvoerders onder het Nederlandse volk de aandacht van vriend en vijand, en had bovendien een boodschap die potentieel bedreigend was voor het Duitse regime. Nu zijn de meeste predikanten zonder kleerscheuren deze moeilijke tijd doorgekomen, veelal omdat ze toch al nooit concreet preekten en baden, of moeilijkheden uit de weg gingen.

Maar er waren ook anderen. Een relatief grote groep gereformeerde predikanten heeft haar publiek gesproken en tegen de bezettende macht indruisende woord in de zondagse kerkdienst moedig gesproken. Zij hebben dat vaak moeten bekopen met inhechtenisneming, gevangenisstraf, opsluiting in concentratiekampen of ook ombrenging. Tot deze groep behoorde J.W. Tunderman (1903-1942), sinds 1938 predikant te Helpman bij Groningen. Hij veroordeelde het nationaal-socialisme als een vorm van afgodendienst. De oorlog en bezetting die over ons land kwam was bijgevolg niet slechts een politiek conflict, maar naar zijn aard een godsdienstoorlog. Door studie en bezinning gevormd in de kring van de Wijsbegeerte der Wetsidee en van A. Janse was hij gescherpt in het onderkennen van goddeloze machten en de kracht van het Evangelie daartegenover – men denke aan zijn in 1940 verschenen boek over Marnix van St. Aldegonde. In dit licht zal het duidelijk zijn dat hij niet allereerst om nationale, maar om principiële redenen illegaal werk op zich nam. Dit betekende een verwijdering van A. Janse en zijn kring, die van mening was dat de bezettende macht gehoorzaamd diende te worden als van Godswege toebeschikte overheid. Daartegenover getuigde Tunderman in 1941 op de kansel dat de macht die op dat moment – zelfs Rusland dreigde onder de voet te worden gelopen door Hitlers legers – in het zenit stond, zou worden als het slijk op de straten (Micha 7:10). In het gebed voor de overheid noemde hij vrijelijk koningin Wilhelmina.

Op 9 januari 1942 werd hij om deze publieke stellingname gearresteerd. Via kamp Amersfoort werd hij naar Dachau getransporteerd, waar in opdracht van het SS Sanitätshauptamt te Berlijn medische experimenten op hem werden uitgevoerd. Vergiftigd bezweek hij op Tweede Kerstdag 1942 aan deze misdaad. Zijn weduwe kreeg daarop uit de kring van Janse het verwijt dat hij dit onheil over zichzelf had afgeroepen. Tunderman zelf

had zijnerzijds in een preek over 2 Cor. 4:11-15 echter reeds gezinspeeld op de zin van zijn dood als offer in dienst van Christus.

Met Tunderman als centrale figuur belegt het ADC op vrijdag 23 april in de Lemkerzaal te Kampen een studiedag over 'Gereformeerden in bezettingstijd'. Daarop zal in een viertal lezingen aandacht besteed worden aan de dilemma's en stellingnames van gereformeerden tijdens de eerste jaren van de Duitse bezetting. Gesproken zal ondermeer worden over het denken over de verhouding van kerk en staat in gereformeerde kring, over de principiële gedachtevorming van Tunderman en de visies op kerk en samenleving die daaruit voortvloeiden, over de aard van zijn prediking, over de keuze van gereformeerden om in het verzet te gaan en hun behoefte aan een principiële rechtvaardiging van die beslissing en aan het gedachtegoed en de invloed van A. Janse ter zake. Als sprekers treden onder andere op dr. P. Bak, kenner van het gereformeerde verzet rondom het dagblad *Trouw*; dr. J. Kramer-Vreugdenhil, die promoveerde op een studie naar protestants Walcheren omstreeks de oorlog, waarin Janse prominent figureert; prof. dr. R. Kuiper, kenner van de geschiedenis van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte en van de opvattingen van Marnix van St. Aldegonde en ds. J.T. Oldenhuis, als gereformeerd predikant van Helpman opvolger van Tunderman. Nadere informatie over deze studiedag is verkrijgbaar op het ADC: 038-4471730 of info@adckampen.nl

Bundel over B. Holwerda

Op vrijdag 4 oktober 2002 waren bijna honderd mensen bijeen in de aula van de Theologische Universiteit Kampen voor de ADC-lezing over prof. Benne Holwerda, die in 1952 onverwacht overleed. Het ADC ontving die dag en ook nadien zoveel positieve reacties op dit initiatief, dat besloten is een bundel over deze markante vrijgemaakte hoogleraar samen te stellen, die volgend jaar zal verschijnen in de AD Chartas reeks. De sprekers die op 2 oktober 2002 optraden – drs. H. de Jong, prof. dr. G. Kwakkel en mevr. J.M. Veenhof-Holwerda – zullen aan deze bundel een bijdrage leveren over Holwerda als respectievelijk hoogleraar, oudtestamenticus en vader. Daarnaast hebben onder anderen hun medewerking toegezegd: drs. Koert van Bekkum (Holwerda over geschiedenis en antithese), drs. Ernst Hooiveld over Holwerda en zijn invloed op het *Gereformeerd Gezinsblad* en P. Jongeling, ds. K.B. Holwerda over persoonlijke herinneringen en prof. dr. K.R. Veenhof over Holwerda en het oudoosters onderzoek. Voor nadere informatie kunt u zich wenden tot het ADC: 038-4471730 of info@adckampen.nl

Aanwinsten

In het afgelopen half jaar verwierf het ADC de volgende aanwinsten voor zijn collectie:

Archief-Generale Synode Zuidhorn 2002
Archief-Gereformeerde Reis Vereniging
Archief-Gereformeerd Psychiatrisch Ziekenhuis, ??
Archief-Gereformeerde Hogeschool, Zwolle
Archief-dr. A.J. Verbrugh/GPV, Dordrecht
Archief-Fides Quadratum Intellectum (aanvulling)
Verzameling-boekhandel B. Doornbos, Groningen

Kerstvakantie

Het ADC is gesloten van 22 december tot en met 4 januari.